

Dr Jan Ostojki

Kształtowanie postaw młodzieży wobec służby wojskowej i obronności

Tradycje wychowania obronnego młodzieży polskiej

W procesie kontynuacji państwowości, w samym akcie istnienia narodu takie czynniki jak: obronność, bezpieczeństwo, a tym samym i służba wojskowa mają bardzo istotne znaczenie. Fakt, iż potencjał obronny państwa leży „w rękach” młodzieży, która stanowi siłę ukierunkowaną przez właściwy proces wychowawczy, uświadamia nam jak istotnym jest właśnie cały proces wychowania obronnego młodzieży.

Korzenie tradycji wychowania sięgają daleko w głąb historii Polski. Wojsko polskie dziedziczy tradycje oręża Polski Piastów i Jagiellonów, I Rzeczypospolitej i epoki napoleońskiej, okresu powstań narodowych i II Rzeczypospolitej oraz walk o niepodległość latach I i II wojny światowej.

Udokumentowane przykłady edukacji obronnej, będące najstarszym potwierdzeniem istnienia świadomości potrzeby wychowania w duchu obronności, sięgają już X i XI wieku. Wówczas to istniała edukacja wojskowa drużyny książęcej. Z biegiem lat ten model zmieniał się i już od wieku XII zaczął się kształtować w Polsce typ edukacji rycerskiej. Był to rodzaj edukacji oparty na przygotowaniu młodzieży szlacheckiej do pełnienia funkcji militarnych i dworskich. Edukacja ta miała zazwyczaj miejsce na dworach możnowładców¹. Do procesu wychowawczego wykorzystywano pieśni i zawołania bojowe, chorągwie i proporce. Słusznie uznawano, że w takim

---

¹ J. Buszko „Historia Polski” t.1 Warszawa 1978, str.54.

procesie istotnym jest wzbudzenie w młodzieży poczucia nie tylko narodowości, przynależności do danej formacji, chorągwi czy herbu, ale przede wszystkim świadomości rangi zadania i oczekiwań stawianych przed młodym pokoleniem. Dlatego też uroczystości pasowania na rycerza były przepełnione patosem, co w oczach młodych podnosiło świadomość wielkości pokładanych w nich nadziei.

Okres Odrodzenia w Polsce przynosi poszukiwanie nowych metod i treści w patriotycznym i wojskowym wychowaniu młodzieży. Upowszechnia się bowiem ideał szlachecko - ziemiański, który nie ma korzystnego wpływu na młodzież. Za wszelką bowiem cenę stara się unikać zajęć rycerskich, które mogłyby ograniczać wolność i niezależność osobistą.

Gdy w XVI wieku wzrosło zagrożenie dla Polski od Wschodu, wówczas Stefan Batory zrozumiał, że zwycięstwo nad nieprzyjacielem możliwe jest jedynie po zreformowaniu wojska. Ówczesne szlacheckie pospolite ruszenie nie było wystarczające i należało wesprzeć je żołnierzami najemnymi. Problem tkwił jednak w tym, że pospolite ruszenie walczyło za darmo, podczas gdy najemnikom należało płacić. W skarbcu brakowało środków na wypełnienie takiego modelu formowania obronności, co przyczyniło się do stworzenia przez króla modelu oddziałów wybranieckich. Była to piechota zwana łanową, utworzona z żołnierzy wyposażonych i umundurowanych przez mieszkańców gospodarstw. Jeden żołnierz wystawiany był przez dwadzieścia gospodarstw.

Pod koniec XVI wieku powstały projekty utworzenia w Polsce szkół rycerskich. Autorami tych idei byli min. A. F. Modrzewski, J. Wereszczyński, P. Grabowski. W tym okresie ważną rolę odegrali poeci M. Rej i J. Kochanowski. W swej twórczości zwracali uwagę na ważność dobra kraju

nad dobrem osobistym. W ten sposób krzewili świadomość przynależności narodowej, a także pomagali w kształtowaniu odpowiednich postaw młodzieży i stosunku obywateli do spełnienia zadań w służbie krajowi. Jednak mimo tych usilnych starań, szlachta wolała model szlachecko - ziemiański i nie była przychylna wszelkim zmianom.

Myśliciele polscy XVI w. rozumieli, że państwo może być wtedy potęgą, jeżeli panują w nim dobre obyczaje i to zarówno w życiu publicznym, jak i prywatnym. Z tych więc względów uczono dzieci, „co winny rodzicom, co sąsiadom, co Rzeczpospolitej”².

Dopiero wiek XVIII, a uściślając jego druga połowa, przyniósł nowe projekty edukacji obronnej młodzieży i zakładanie szkół rycerskich. Z nich to najważniejszą była założona w 1765 roku przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, Szkoła Rycerska dla synów szlacheckich zwana Korpusem Kadetów. Jej komendantem i autorem programu nauczania był generał ziem polskich książę Adam Czartoryski ³.

Program ten miał prowadzić do uformowania dobrego obywatela. Starano się tak wychowywać młodych, aby poprzez dyscyplinę wojskową i rozbudzenie uczuć patriotycznych mogli w przyszłości spełniać oczekiwania obywateli i służyć skutecznej obronie kraju. W ciągu trzydziestu lat istnienia mury Szkoły Rycerskiej opuściło około tysiąca wychowanków. Wśród nich znaleźli się późniejsi bohaterowie narodowi: Tadeusz Kościuszko, Jakub Jasiński, Józef Sowiński, czy też poeta i żołnierz Julian Ursyn Niemcewicz.

---

² Ł. Kurdybacha, Pisma wybrane, t.1 Warszawa 1976, s.40.

³ J. Buszko, Historia..., op. cit., s. 126.

Doniosłą rolę w wychowaniu patriotyczno wojskowemu młodzieży wyznaczyło również powołane w 1773 roku pierwsze w Polsce i Europie ministerstwo oświaty i zarazem największe osiągnięcie kulturalne polskiego oświecenia - Komisja Edukacji Narodowej⁴.

Wśród wielu projektów Komisji znalazł się projekt przysposobienia wojskowego młodzieży szlacheckiej, mieszczańskiej i chłopskiej. Twórcy szkoły zwracali uwagę na konieczność uczenia dzieci i młodzieży wiadomości przydatnych w codziennym życiu, pracy publicznej i przede wszystkim obronności kraju. Także Naczelnik powstania i twórca armii narodowej Tadeusz Kościuszko „dostrzegał zależność losów wojny narodowowyzwoleńczej od patriotyczno-wojskowego przygotowania szerokich mas ludności”⁵. Miał duże doświadczenie w wychowywaniu żołnierzy, starał się rozwijać w nich świadomość konkretności pojęcia „ojczyzna”. Swym oficerom stawiał wymagania, aby traktowali podwładnych jako obywateli i obrońców ojczyzny.

Rok 1795, przyniósł upadek państwowości i uniemożliwił na długi czas prowadzenie edukacji obronnej. Doprowadził jednak do rozbudzenia wśród młodzieży polskiej świadomości patriotyczno obronnej. Rewolucyjne tradycje pierwszego powstania, postawa przywódcy odbiły się szerokim echem wśród społeczeństwa i przez długie lata były motywacją do podnoszenia kolejnych zrywów niepodległościowych.

Utrata niepodległości przez Polskę, stała się dla wielu organizacji także spoza granic kraju czynnikiem pobudzającym do działania na rzecz ponownego

---

⁴ J. Bogusz, Z. Kosyrz, Kształtowanie postaw patriotyczno- obronnych młodzieży, Warszawa 1979, s.12 .

⁵ J. Buszko, Historia Polski, t.1 Warszawa 1979, s.54.

odzyskania utraconej wolności. Jako główny cel stawiano sobie rozbudzanie właśnie wśród młodzieży, choć i w społeczeństwie, motywacji wyzwoleniczej i kształtowanie właściwych postaw obronnych.

Oparcie wychowania młodzieży na najlepszych tradycjach państwa polskiego sprzyjało kształtowaniu patriotycznych postaw i dumy narodowej, zachęcało do walki oraz umacniało wiarę we własne siły i możliwość osiągnięcia zwycięstwa w narodowyzwoleniczych zmaganiach. Skuteczność tak rozwijanej działalności wychowawczej w okresie niewoli i ciężkich walk wyzwoleniczych potwierdza fakt, iż wszędzie tam, gdzie toczyła się walka o wyzwolenie narodowe i społeczne, obecni byli Polacy, zapisując piękne karty z historii walk „Za Wolność Waszą i naszą”⁶.

Do początków XX wieku ruch narodowyzwoleniczy ewoluował, dając początek związkom, tajnym organizacjom zbrojnym takim jak: „Związek Strzelecki”, „Polskie Drużyny Strzeleckie”, „Towarzystwo-Sokół”, „Drużyny Bartoszone” i „Drużyny Podhalańskie”. Związki te w późniejszym czasie stały się bazą, na której tworzyło się wojsko polskie. Organizacje te przygotowywały przyszłe kadry dla polskiego wojska. Ich celem było nie tylko szkolenie oficerów i podoficerów, ale także szeregowców.

W czasie I wojny światowej, Polacy dali wiele przykładów swych umiejętności obronnych, jak również pokazali w dużym stopniu rozwiniętą świadomość patriotyczną. Nie pozostało to bez echa. Rok 1918 przynoszący Polsce niepodległość, stał się początkiem wzmożonego ruchu wychowania młodzieży szkolnej w duchu patriotyczno-wojskowym. Dużą rolę odegrał

---

⁶ J. Bogusz, Młodzież oraz metody kształtowania jej postaw patriotyczno-obronnych w wojsku, Warszawa 1989, s.7.

wówczas marszałek Józef Piłsudski. On to stanął na czele powołanej przez Ministerstwo Spraw Wojskowych w 1927 roku, Rady Naukowej Wychowania Fizycznego. Przy Ministerstwie powołano wówczas Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego.

Ważną stała się wydana w grudniu 1927 roku „Instrukcja wyszkolenia oddziałów przysposobienia wojskowego”. Według instrukcji zasadniczym celem Przysposobienia Wojskowego było przygotowanie młodzieży do służby wojskowej. Program zajęć obejmował wychowanie fizyczne, wychowanie obywatelskie, wychowanie wojskowe, wyszkolenie wojskowe⁷.

II wojna światowa przyniosła wysoką mobilizację wszystkich dotychczasowych ruchów wychowawczych. Wszystkie ważniejsze formacje sił zbrojnych, te z kraju jak i z zagranicy, zorganizowały szkoły wojskowe oraz kształcenie i wychowanie żołnierzy. Jednak największym sukcesem w tym czasie było działanie edukacyjne podjęte przez „polskie państwo podziemne”. Zawierała się w tym działaniu edukacja Armii Krajowej, a także paramilitarna Szarych Szeregów. Miało to wówczas niespotykaną dotychczas skuteczność w kształtowaniu polskiego ducha patriotycznego i świadomości potrzeb obronnych państwa.

PO II wojnie nastąpił zastój tak dotychczas wzmożonej edukacji patriotyczno-militarnej. Rozpad koalicji antyfaszystowskiej, zmiany polityczne w Europie i na świecie przyczynił się do sprzeczności interesów i zapoczątkował tzw. „Zimną wojnę”. W tym okresie i w zaistniałych warunkach, rozwój młodzieży następował pod wpływem silnego upolitycznienia i ideologizacji. Socjalistyczną edukację prowadziły niemal wszystkie szkoły.

---

⁷ J. Odziemkowski, *Armia i Społeczeństwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1996, s.100.

Tradycje wychowania obronnego młodzieży polskiej niosą patriotyczne treści, których dziedziczenie i kultywowanie kształtuje obywatelskie postawy i ducha bojowego żołnierzy, pobudza ich do wzmożonego wysiłku, wpływa na procesy integracyjne, zawartość sił zbrojnych oraz umacnia więzi wojska ze społeczeństwem.

Na przestrzeni wieków zmieniał się ubiór żołnierza polskiego, od zbroi rycerzy po współczesny mundur żołnierza Wojska Polskiego. Pojawiała się nowa symbolika, nowe odznaki i barwy. Zmieniał się też znak Orła Białego, lecz zawsze stanowił on niezłomny symbol Rzeczypospolitej. Jednostki Wojska Polskiego nawiązują dziś do tradycji swoich poprzedniczek. Prezentacją zewnętrzną tych jednostek są m.in. odznaki określające przynależność do danej formacji wojskowej i stopni żołnierzy.

Symbolem przywiązania do ponad tysiącletnich tradycji orężnych polskiego wojska jest Grób Nieznanego Żołnierza, wzniesiony w Warszawie ku czci tysięcy polskich żołnierzy-bezimiennych bohaterów, którzy oddali życie za Ojczyznę.

Przywracanie wojsku pełni narodowych tradycji orężnych jest jedną z najwymowniejszych wizytówek zmian zachodzących w Siłach Zbrojnych RP w ostatnich dziesięciu latach.

Obronność państwa

Termin „obronność” może wywoływać wiele skojarzeń. Oczywiście pojęcie jest zawsze takie samo, ale używane w wielu sytuacjach. W

podstawowym ujęciu termin ten kojarzyć się będzie z praktycznymi możliwościami odparcia agresji, przygotowaniem państwa i jego struktur społecznych i armii do działalności obronnej. Termin ten ma ścisły związek ze świadomością obywateli do świadczeń w ramach powszechnego obowiązku obrony ojczyzny, a także jest ściśle związany z działalnością państwa, od której przede wszystkim zależy jej stan.

Pojęcie to może kojarzyć się z koniecznością obrony kraju oraz jego zdobyczy społecznych, kulturalnych i ekonomicznych. Może łączyć się z praktycznymi możliwościami odparcia agresji, z uzbrojeniem armii, jej zdolnością bojową, a także przygotowaniem społeczeństwa do działalności obronnej⁸.

J.Szczepański stwierdza, iż jest to „taki stan systemu obronnego państwa oraz wszystkich instytucji państwa i świadomości jego obywateli, które razem wzięte pozwalają na skuteczną obronę ważnych interesów narodu, we wszystkich wymiarach, gdzie może nastąpić ich zagrożenie”⁹.

Obronność państwa jest jedną z jego funkcji, której realizacja wyraża się w podejmowaniu niezbędnych przedsięwzięć zapewniających bezpieczeństwo kraju, gotowość wszystkich organów i ogniw administracyjno- gospodarczych, sił zbrojnych oraz całego społeczeństwa do jego obrony na wypadek zagrożenia wojennego¹⁰.

---

⁸ J. Bogusz , Z. Kosyrz, Kształtowanie postaw patriotyczno-obronnych młodzieży, Warszawa 1979, s.31.

⁹ Tamże, str.31.

¹⁰ Leksykon wiedzy wojskowej, Warszawa 1979, s. 256.

Główną i najważniejszą treścią bezpieczeństwa jest przeciwstawienie się zagrożeniom militarnym, ale także innym im towarzyszącym. Kształtowanie obronności odbywa się w ramach realizacji polityki, strategii i doktryny obronnej. Te trzy kategorie pojęciowe należą do podstawowych z zakresu obronności. Zarówno bezpieczeństwo państwa jako całość, jak i wszystkie jego dziedziny mają swoją politykę, strategię i doktrynę, co w konsekwencji oznacza, że polityka i strategia składa się z polityki i strategii bezpieczeństwa: polityczno – społecznego, ekonomicznego, publicznego, ekologicznego itd.

Polityka obronna (obronności, obrony narodowej), jako część polityki bezpieczeństwa państwa, to zespół działań informacyjno-propagandowych, dyplomatycznych, ekonomicznych, militarnych i innych prowadzonych przez państwo w celu przeciwstawienia się zagrożeniom wojennym i ich skutkom¹¹.

Problem obronności możemy ujmować zarówno w kategoriach psychologicznych, jak i moralnych. W obu przypadkach interesować nas będzie nie tylko stosunek do służby wojskowej, lecz także wewnętrzna gotowość do podjęcia działań obronnych. Zdajemy sobie oczywiście sprawę z tego, że występuje ścisła zależność między obronnością pojmowaną w kategoriach polityki, ekonomiki i siły militarnej, a obronnością pojmowaną w kategoriach motywacji, nastawień, stosunku konkretnych jednostek do swojego państwa, uznanego systemu wartości. Z tego wynika, że pojęcie „obronność” ujmować można zarówno w kategoriach bardzo ogólnych, kojarząc je z suwerennością,

---

11 K. Malak, *Bezpieczeństwo i obronność państwa*, Warszawa 1998, s.67.

niepodległością, wolnością, jak i w kategoriach subiektywnych nastawień konkretnych jednostek¹².

Można więc przyjąć, że „obronność” jest to taki stan wszystkich instytucji państwa i obywateli, który pozwala na obronę interesów narodu, przed zagrożeniem wewnętrznym i zewnętrznym. Celem Rzeczypospolitej Polskiej jest obrona i umacnianie niepodległej, suwerennej państwowości, gwarantującej respektowanie praw człowieka, wolności i swobód obywatelskich.

Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe

Bezpieczeństwo państwa, bezpieczny byt każdej rodziny, każdego obywatela jest wartością najwyższą. Stanowi podstawową potrzebę każdego człowieka. Hierarchia potrzeb ludzkich opracowana przez A. Masłowa wskazuje na drugim miejscu bezpieczeństwo zaraz po potrzebach fizjologicznych¹³. W znaczeniu ogólnospołecznym bezpieczeństwo obejmuje zaspokojenie potrzeb: istnienia, przetrwania, pewności, ochrony poziomu i jakości życia. Bezpieczeństwo jest zatem naczelną potrzebą człowieka i grup społecznych. Brak bezpieczeństwa powoduje niepokój i zagrożenie”¹⁴.

Słownik języka polskiego definiuje bezpieczeństwo bardzo ogólnie, jako stan niezagrożenia, spokoju, pewności¹⁵. Bezpieczeństwo państwa należy utożsamiać z bezpieczeństwem narodowym.

---

¹² Z. Kosyrz, Kultura polityczna młodzieży, Warszawa 1987, s. 21.

¹³ Zarządzenie bezpieczeństwem, prace edukacyjne, pod red. L. Korzeniowski, Kraków 2001, s.9.

¹⁴ Przynależność obronna, obrona cywilna w szkole, nr.5 ,1994, s.231.

¹⁵ Słownik języka polskiego, T.1, Warszawa 1978, s.147.

C. Rutkowski twierdzi, że „bezpieczeństwo narodowe to taki stan świadomości społecznej, w którym istniejący poziom zagrożeń, dzięki posiadanym zdolnościom obronnym, nie budzi obaw, lęku o zachowanie (osiągnięcie) uznanych wartości”¹⁶. Inną definicję podaje „Leksykon Pokoju”, w którym to bezpieczeństwo narodowe jest rozumiane, jako "poczucie pewności państwa w środowisku międzynarodowym, brak jego zagrożenia oraz ochronę przed zagrożeniem"¹⁷.

Koncepcja bezpieczeństwa narodowego określa system wartości podlegających ochronie oraz zespół środków zabezpieczających ów system. W ujęciu politycznym na potrzebę bezpieczeństwa składa się kilka podstawowych wartości, które stanowią cele polityki bezpieczeństwa są nimi:

- przetrwanie (jest naczelną wartością, której każde państwo gotowe jest poświęcić inne wartości);
- integralność terytorialna;
- niezależność polityczna;
- jakość życia¹⁸.

Bezpieczeństwo narodowe jest zatem jedną z najważniejszych wartości, podstawowym interesem państwa i wszystkich jego obywateli, które przesądza o możliwości jego przetrwania i swobodnym rozwoju. Przyjmuje się, że istotę bezpieczeństwa międzynarodowego „stanowi zespół warunków, norm i mechanizmów, które zapewniają każdemu państwu (danego systemu

---

¹⁶ C. Rutkowski, *Bezpieczeństwo i obronność: strategie – koncepcje - doktryny*, Warszawa 1995, s.30.

¹⁷ *Leksykon Pokoju*, Warszawa 1987, s.29.

¹⁸ Tamże, s.29.

międzynarodowego czy regionu) poczucie bezpieczeństwa i możliwości niezagrożonego istnienia oraz rozwoju bez nacisków z zewnątrz¹⁹. Rozważenie jego istoty wymaga przytoczenia wybranych definicji.

Bezpieczeństwo międzynarodowe jest określane w różny sposób, wg „Leksykonu Pokoju” należy ujmować go, przede wszystkim jako „dynamiczny proces – zmienny w czasie i przestrzeni, w którym państwa dążą do wyeliminowania agresji i innych zagrożeń dla ich narodowych interesów”²⁰. W teorii wyodrębnia się pięć sposobów i koncepcji organizowania systemu bezpieczeństwa międzynarodowego:

- sojusze polityczno- wojskowe;
- równowaga sił;
- bezpieczeństwo zbiorowe;
- rząd światowy;
- rozbrojenie ²¹.

W rozumieniu J. Kukułki „bezpieczeństwo międzynarodowe obejmuje przetrwanie (państwa, narodu, grupy etnicznej), integralność terytorialną, niezależność polityczną oraz jakość życia”²². D. Fischer stwierdza, że „w zakresie przedmiotowym obejmuje zespół uwarunkowań, w którym państwo nie czuje się zagrożone atakiem militarnym oraz presją polityczną lub

---

¹⁹ R. Zięba, Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych, Warszawa 1989, s. 68.

²⁰ Leksykon..., op. cit., s. 29.

²¹ Leksykon Pokoju, Warszawa 1987, s.29.

²² J. Kukułka, Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależność i sprzeczność interesów, Sprawy Międzynarodowe nr 7, 1982, str. 34.

gospodarczą, mając możliwości swobodnej realizacji własnego rozwoju i postępu”²³.

Bezpieczeństwo międzynarodowe pozwala zatem na przetrwanie narodów, państw i społeczności międzynarodowej, na pokojową współpracę międzynarodową, swobodny rozwój państw.

Na bezpieczeństwo narodowe, ale także międzynarodowe zasadniczy wpływ mają Siły Zbrojne RP. Są podstawowym elementem systemu obronności państwa. Służą ochronie niepodległości Rzeczypospolitej Polskiej i niepodległości jej terytorium oraz zapewnieniu bezpieczeństwa i nienaruszalności jej granic. W ramach tej funkcji wykonują zadania wynikające ze Strategii Obronności i stosowanych narodowych i sojuszniczych planach operacyjnych.

Zadaniem Sił Zbrojnych RP jest natychmiastowe zbrojne przeciwstawienie się każdej agresji militarnej ²⁴. Efekty tego „przeciwstawienia się” zależne są od techniki wojskowej i stopnia wyszkolenia kadry dowódczej i żołnierzy. Technikę wojskową Sił Zbrojnych RP można podzielić na trzy podstawowe grupy, tj. lądową, lotniczą i obrony powietrznej oraz morską. W każdej z tych grup można wyróżnić wiele podgrup, np. sprzęt artyleryjski, pancerny, łączności, radiolokacyjny, automatyzacji, rakietowy itp. W każdej grupie występuje wiele specyficznych dla nich asortymentów uzbrojenia i sprzętu, różniących się często wieloma ulepszeniami i modernizacjami.

O tym, jaka będzie przyszła armia, zadecydują jej kadry. Dlatego przywiązuje się ogromną wagę do kształcenia przyszłych oficerów, chorążych

---

²³ D. Fischer, *Non-military aspects of security*, New York 1993, s.10.

²⁴ G. Adamczyk, B. Breitkopf, Z. Worwa, *Przysposobienie obronne*, Warszawa 1998, s.334.

i podoficerów. Model kształcenia w szkołach wojskowych odpowiada wymogom obowiązującym w krajowym systemie szkolnictwa wojskowego oraz nawiązuje do rozwiązań funkcjonujących w innych armiach NATO.

Obecnie szkolnictwo wojskowe podobnie jak całe siły zbrojne RP jest w okresie dynamicznych przemian. Największe zmiany nastąpią w placówkach szkolących kadry na potrzeby wojsk lądowych. Poza uczelniami i szkołami wojsko dysponuje również licznymi placówkami badawczo-rozwojowymi.

Stały, aktywny udział Wojska Polskiego w międzynarodowych wysiłkach na rzecz przywracania i utrzymania pokoju w różnych częściach świata ma już blisko półwieczną tradycję. Szeroki udział Polski w operacjach pokojowych jest wyrazem fundamentalnych zasad jej polityki zagranicznej. Profesjonalizm i zaangażowanie Polaków uczestniczących w tych trudnych i często niebezpiecznych przedsięwzięciach sprawiają, że coraz częściej piastują oni odpowiedzialne stanowiska w dowództwach i sztabach.

Szerokie uczestnictwo Polski w operacjach pokojowych jest odzwierciedleniem jej podstawowych priorytetów polityki zagranicznej, jakim jest wzmocnienie bezpieczeństwa międzynarodowego poprzez uczestnictwo w regionalnych, europejskich i globalnych strukturach bezpieczeństwa.

Zaangażowanie Polski w siły pokojowych zwiększa się przez cały czas.

Sukcesy Polski w siłach pokojowych prowadzonych przez NATO (IFOR i SFOR) potwierdziły jej gotowość spełnienia wymogów stawianych przez NATO, co z pewnością bardzo pomogło Polsce w integracji z europejskimi strukturami bezpieczeństwa. Bezpieczne funkcjonowanie państwa, bezpieczny byt każdej rodziny, każdego obywatela jest wartością najwyższą. Jest

podstawową potrzebą każdego człowieka 25. Szczególnego znaczenia nabiera ono po aktach terroryzmu na Nowy Jork i Waszyngton w dniu 11.09.2001r.

Kształtowanie się postaw młodzieży wobec służby wojskowej i obronności w wyniku oddziaływania szkoły, rodziny, subkultur i innych czynników

Wpływ podstawowych ośrodków wychowawczych, kształtujących młodzież w procesie jej edukacji nie tylko społecznej, ale również patriotycznej ma zasadnicze znaczenie na ich świadomość narodową.

W początkowym okresie życia człowieka **rodzina** poprzez proces socjalizacji odgrywa zasadniczą rolę wprowadzając młode pokolenie w zagadnienia tradycji, patriotyzmu i przynależności narodowej.

Rodzina jest najmniejszą, a zarazem najbardziej zwartą i zorganizowaną komórką społeczną, która ma ogromny wpływ na kształtowanie się prawidłowego procesu wychowawczego i osobowości dziecka. Rola, jaką przypisujemy rodzinie, wynika z tego, iż jest to główne środowisko rozwoju osobowości, w tym w szczególności postaw moralnych i sfery emocjonalnej. Występująca we wszystkich społeczeństwach, epokach i formacjach społecznych rodzina spełnia kilka podstawowych funkcji. Najważniejsze z nich to:

- prokreacyjna- zapewnienie ciągłości biologicznej społeczeństwa;
- socjalizacja- wprowadzenie młodego pokolenia w normy dotyczące mechanizmów życia zbiorowego, opieka nad nim i przygotowanie do samodzielnego pełnienia dojrzałych ról społecznych;

- utrzymanie ciągłości kulturowej społeczeństwa poprzez przekazywanie dziedzictwa kulturowego następnym pokoleniom²⁶.

Następnie *szkoła* kształtuje świadomość społeczną, w tym okresie następuje dość wysoka intensywność przyswajanych przez młodzież pojęć z zakresu wychowania obywatelskiego i patriotycznego.

W pracy wychowawczej szkoły wiele uwagi poświęca się systematycznemu wdrażaniu uczniów do rzetelnego wypełniania podstawowych, codziennych obowiązków, traktowanych jako patriotyczna powinność każdego obywatela (pracy, dyscypliny, obowiązku pomnażania dobra ogólnego). Szczególną troską otacza się takie dziedziny działalności wychowawczej jak:

- kształtowanie uczuciowego stosunku do dorobku narodowego;
- kształtowanie właściwego stosunku do symboliki narodowej;
- kształtowanie więzi uczuciowej uczniów z najpiękniejszymi ideałami patriotycznymi i społecznymi.

Szkoła kształtuje właściwy stosunek młodzieży do tradycji i symboliki narodowej, uczy miłości dla ziemi rodzinnej i dorobku narodu, kształtuje emocjonalną więź z językiem ojczystym i kulturą narodową wdraża do wypełniania podstawowych obywatelskich obowiązków²⁷.

Głównymi przedmiotami w szkole w ramach, których można poruszać zagadnienia patriotyzmu, są: język polski, historia, wiedza o społeczeństwie, geografia, ochrona środowiska, przysposobienie obronne oraz godzina wychowawcza.

---

²⁶ Profilaktyk, nr.1(8) z 2002 r. s.3.

²⁷ Rodzice i nauczyciele (Pod red. Ł. Muszyńskiej), Warszawa 1975, s.121.

Praca wychowawcza nauczyciela w ramach realizacji zagadnień patriotyzmu sprowadza się do :

- rozbudzenie w młodzieży poczucia odpowiedzialności za losy Ojczyzny;
- przygotowania młodzieży do aktywnego działania na systematycznego rozwoju Ojczyzny;
- pogłębienia wiedzy młodzieży o kraju ojczystym i jego historii;
- systematyczne wpajanie młodzieży norm zachowania się w określonych sytuacjach;
- przestrzegania prawa i moralnego postępowania w życiu;
- uczenia sumienności, rzetelności, obowiązkowości, prawdomówności, samokontroli, uczciwej, solidnej pracy i nauki
- popularyzowanie różnych dyscyplin sportowo-obronnych, olimpiad, konkursów itp²⁸.

Zasadnicze procesy wychowania patriotyczno- obronnego młodzieży szkolnej realizowane są poprzez zajęcia z przysposobienia obronnego. Objęta jest nim wielotysięczna rzesza młodych dziewcząt i chłopców, którzy otrzymują w trakcie nauki podstawowe wiadomości z zakresu szkolenia sanitarnego, musztry, terenoznawstwa, obrony przed środkami masowego rażenia, szkolenia strzeleckiego, przeciwpożarowego itp. ²⁹.

Wychowanie patriotyczne w szkole to zaledwie część procesu wychowawczego. Na proces ten mają wpływ także inne czynniki, jak na przykład: właściwa postawa rodziców wobec Ojczyzny, najbliższe środowisko,

---

²⁸ Przysposobienie obronne, obrona cywilna, nr. 2-3 (217-218) 2000r., s. 85.

²⁹ J. Bogusz, Z. Kosyrz, Kształtowanie postaw patriotyczno- obronnych młodzieży, Warszawa 1979, s.91.

w którym najczęściej przebywa młodzież po zajęciach lekcyjnych, wpływ mediów, a szczególnie radia, telewizji, Internetu, czasopism oraz Kościoła³⁰.

Kształtowanie świadomości obronnej młodzieży przez szkołę należy rozpatrywać na tle ścisłego współdziałania z *organizacjami* społecznymi, młodzieżowymi i paramilitarnymi takimi jak Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP), Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej (ZHR), Liga Obrony Kraju (LOK), Polski Czerwony Krzyż (PCK), Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (PTTK) itp. Organizacje te spełniają bardzo ważną rolę w procesie wychowania obronnego. Treści programowe tych organizacji dają duże możliwości kształtowania postaw patriotycznych młodego pokolenia.

W Polsce istnieje wiele tysięcy różnych instytucji oraz organizacji społecznych, które uczestniczą w pracach na rzecz obrony kraju. Ich zadaniem, najogólniej rzecz biorąc, jest: przygotowanie obronne każdego człowieka, dokonywanie oceny realizacji celów wychowania obronnego, respektowanie zasady przygotowania członków organizacji społecznych do zadań obrony cywilnej w ramach instytucji państwowych, co nie przekreśla możliwości szerszego oddziaływania społeczno-obronnego.

Przykładem takich organizacji są:

Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP), społeczno-wychowawcza organizacja młodzieży i dzieci utworzona w 1918 r. w wyniku zjednoczenia organizacji

---

³⁰ Przynależenie..., op. cit., s. 87.

skautowych działających od 1911r. na ziemiach polskich. Harcerstwo zajmuje szczególne miejsce w ruchu młodzieżowym, ponieważ jest to pierwsza w życiu młodego człowieka organizacja ideowo - wychowawcza. Zasadnicze treści i formy wychowania są realizowane w drużynach i szczepach. Do podstawowych zadań wszystkich ogniw ZHP należą m.in.:

- kształtowanie stosunku do nauki i pracy;
- uczestniczenie w pomnażaniu dorobku kultury narodowej;
- rozwijanie gotowości służenia sprawie Polski, kształtowanie odpowiedzialności za losy kraju³¹.

Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej (ZHR), organizacja ideowo-wychowawcza powołana w 1989 r. w wyniku połączenia Ruchu Harcerstwa Rzeczypospolitej (półkonspiracyjnego środowiska wewnętrznego ZHP, formalnie istniejącego od 1988 r. i wywodzącego się z Białej Służby wspieranej przez Kościół katolicki) oraz niezależnych grup harcerskich; odwołuje się do zasad etyki chrześcijańskiej i tradycji narodowych (służba Bogu i Ojczyźnie)³².

Liga Obrony Kraju (LOK), 1945-50 Towarzystwo Przyjaciół Żołnierza (TPŻ), 1950-62 Liga Przyjaciół Żołnierza (LPŻ), organizacja społeczna działająca w państwowym systemie obrony cywilnej kraju; współorganizuje terenowe oddziały samoobrony oraz prowadzi działalność szkoleniową (kursy prawa jazdy dla kierowców samochodów ciężarowych na potrzeby wojska, zajęcia politechniczne, kluby oficerów rezerwy) oraz gospodarczą³³.

---

31 J. Bogusz, Z. Kosyrz, Kształtowanie postaw patriotyczno- obronnych młodzieży, Warszawa 1979, s. 107.

32 Tamże, s. 1051.

33 Nowa encyklopedia powszechna PWN, T.3, s. 743.

Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajobrazowe (PTTK) jest wiodącą organizacją w zakresie turystyki kwalifikowanej i popularnej. Podstawowe zadania PTTK Statut formułuje następująco:

- budzenie i pogłębianie umiłowania kraju ojczystego oraz jego regionów, kształtowanie postaw patriotycznych, upowszechnianie wiedzy o przeszłości, współczesności i perspektywach rozwoju Polski;
- krzewienie zamiłowań krajoznawczych i umiejętności turystycznych;
- szerzenie wiedzy ekologicznej, inspirowanie i prowadzenie prac na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego oraz wspieranie działań podejmowanych w tej dziedzinie;
- kultywowanie tradycji turystycznych, popularyzacja historii i dorobku PTTK oraz jego poprzedników itd.

PTTK działa w różnych środowiskach: w miejscu pracy i zamieszkania, w szkołach i na uczelniach wyższych, w wojsku, jak również wśród osób dotkniętych kalectwem³⁴. Wpływ organizacji młodzieżowych na kształtowanie się świadomości obronnej młodzieży może być tym silniejszy, im bardziej podejmowane zamierzenia dostosowywać się będzie do konkretnych zadań przysposobienia obronnego. Śmiało przy tym należy wykorzystać możliwości współpracy z wojskiem. Poszczególne jednostki wojskowe powinny zaś nie tylko udostępniać bazę i wspierać szkoły kadry, ale także same wychodzić z problematyką obronną³⁵.

---

34 J. Wojtycza, Organizacja turystyki młodzieży szkolnej, Kraków 2000, s. 21.

35 J. Bogusz, Z. Kosyrz, Kształcenie i wychowanie dla obronności kraju, Warszawa 1981, s.1.

Duży wpływ na postawy młodzieży wobec służby wojskowej i obronności mają subkultury młodzieżowe, do których należą młodzi ludzie. W Polsce istnieje kilkadziesiąt różnych podkultur młodzieżowych. Wiele z nich nie ma charakteru agresywnego, ani też nie są przeciwni obowiązkowi świadczenia na rzecz obrony kraju (np. rolkowcy, techno). Istnieje jednak pewna ich część, która sprzyja agresji, głosi hasła pacyfistyczne i antyspołeczne (np. anarchiści, skinheadzi). Subkultury przeważnie wiąże się patologią społeczną, nie przystosowaniem, podważaniem obowiązujących norm lub z prymitywizmem, niską jakością sposobu uczestnictwa w kulturze ³⁶. W ramach subkultury kształtują się wzory zachowań i wyglądu jej uczestników, charakterystyczny język (gwara) i system wartości. Te subkultury młodzieżowe to m.in.:

Skinheads (skini) to ruch młodzieżowy, który powstał przy końcu lat siedemdziesiątych w Wielkiej Brytanii. Jego zwolennicy pochodzą z rodzin najuboższych i z marginesu społecznego. Na terenie Polski pierwsi skinheadzi pojawili się w 1980 roku. W latach 1982-1985 ruch nasilił się szczególnie na ulicach Warszawy, Krakowa, Wrocławia, Gdańska. Spośród form agresji, najbardziej charakterystyczna w ich zachowaniach jest agresja fizyczna. Jej przedstawiciele, kierując się wizją "Nowej Polski", starają się zwalczyć wszystko, co stoi na przeszkodzie jej realizacji. Ma to być Polska wolna od obcych, jednorodna etnicznie, o silnej władzy, uporządkowana według odgórnych rozkazów. W celu wprowadzenia owej wizji w czyn stosują radykalne, nacechowane przemocą środki. Jest to wizja rasistowska i nacjonalistyczna, posunięta nawet aż do szowinizmu. Wśród głoszonych wartości podkreślają oni przede wszystkim potrzebę walki o wprowadzenie

---

36 M. Pęczak, Mały słownik subkultur młodzieżowych, Warszawa 1992, s.3.

ładu, dyscypliny i porządku, czystość, patriotyzm, czystość rasową. Poglądy skinów znajdują odbicie w głoszonych przez nich hasłach:

- "Polska dla Polaków";
- "Pogarda dla słabych i tchórzy";
- "Duma, honor, ojczyzna";
- "Żydzi do gazu"³⁷.

Punki rodowód samego ruchu młodzieżowego wywodzi się z Anglii, aczkolwiek są również silne głosy przemawiające za tym, że ruch ten wywodzi się ze Stanów Zjednoczonych. "Punk" w języku angielskim to "śmierć"-człowiek nic nieznaczący, ktoś poza wszelką klasą ludzi. Ugruntowany w postawach buntu i skrajnego sceptycyzmu punk, nie od razu występował z wyraźną i spójną ideologią. Dopiero po pewnym czasie wyłaniać się zaczął swoisty model programu. Punktem wyjścia stanowiła totalna krytyka otaczającej rzeczywistości. Negacji podlegały wszelkie panujące instytucje, organizacje i stowarzyszenia. Punk odrzucał wartości kultury dominującej jako fałszywą i usprawiedliwiającą wyzysk. Punk akceptuje swą grupę aż do szowinizmu i nie toleruje żadnych przejawów wrogości czy lekceważenia jej. Członkowie subkultury punków trzymają się zbiorowo, dzięki czemu wzrasta poczucie siły i bezpieczeństwa³⁸.

Anarchiści sprzeciwiają się wszelkiej władzy publicznej, postulują likwidację państwa i zastąpienie go ustrojem bezpaństwowym, opartym na wolnych od jakiegokolwiek przymusu, samorzutnie powstających związkach

---

³⁷ Społeczne konteksty zaburzeń w zachowaniu, Pod red. B. Urbana, wyd. UJ, Kraków 2001, s.65.

³⁸ Profilaktyk, nr. 6(7) z 2001r. s.24.

producentów i konsumentów. Anarchizm uznaje wolność za wolność nadrzędną odrzuca wszelkie autorytety. Tak więc ich celem ma być społeczeństwo, oparte na zasadach swobodnej kooperacji indywidualnych i zbiorowych podmiotów twórczych, społeczeństwo pozbawione administracyjnej hierarchii oraz aparatu przemocy skierowanego do wewnątrz (policja) i na zewnątrz (armia). Anarchiści uczestniczą w akcjach proekologicznych (np. przeciw budowie tamy w Czorsztynie), manifestacjach na rzecz prawa do aborcji i przeciwko karaniu za posiadanie narkotyków, włączają się czasem w demonstracje o charakterze politycznym lub pacyfistycznym (m.in. palenie książek wojskowych na Placu Zamkowym w Warszawie) 39.

RSA, Ruch Społeczeństwa Alternatywnego, grupa anarchistyczna powstała w Gdańsku w 1985 r. z inicjatywy uczniów jednego z gdańskich licealistów. RSA, zgodnie z ideologią anarchistyczną, występował przeciw nadrzędności i onnipotencji instytucji państwowych. Otwarcie głosił swój sprzeciw wobec systemu komunistycznemu, co zyskało mu pewną sympatię antykomunistycznej opozycji. Występował przeciw obowiązkowi służby wojskowej. Negatywny stosunek do armii sprawił, że część członków RSA znalazła się w śród członków założycieli ruchu "Wolność i Pokój". Założenia programowe WiP-u (m.in. podkreślenie w niektórych dokumentach, że chodzi nie tyle o negację służby wojskowej w armii polskiej, ile odmowę służby w armii komunistycznej) oraz nie dość radykalna formuła działania, nie wszystkim odpowiadały. Wobec rosnącej liczby grup anarchistycznych w 1988 r. RSA wraz z częścią WiP-u i artystyczną formacją Totart utworzył

---

39 M Pęczak, Mały słownik subkultur młodzieżowych, Warszawa 1992, s.7.

Międzymiastówkę Anarchistyczną 40. W swoim I Manifeście pisali: "Negujemy wszystko, co ogranicza wolność, łącznie z państwem i wszystkimi wobec niego obowiązkami [...] Odrzucamy wszelką własność, pieniądz, ekonomię opartą na chęci zysku i wzrostu [...] Negujemy wszelkie hierarchie, podziały i wartości jako relikty totalitarnej kultury"41.

Ruch "Wolność i Pokój". Stworzony został przez luźne grupki młodych ludzi, głównie studentów, liczące od kilku do kilkudziesięciu osób. Grupy inicjatywne zrodziły się niezależnie od siebie w miastach uniwersyteckich: m.in. Gdańsku, Warszawie, Krakowie. Członkowie tych grup wywodzili się ze środowisk opozycyjnych. Ruch nie posiadał struktur ani formalnych przywódców. Działał jawnie, miał charakter pacyfistyczny. Ruch ten protestował i demonstrował m.in. przeciwko skazaniu na karę więzienia Marka Adamkiewicza z powodu odmowy pełnienia służby wojskowej (1985r.) 42.

Na kształtowanie postawy młodzieży wobec służby wojskowej i obronności mają także duży „mass media”.

Środki masowej informacji, przekazując określone treści, oddziałują na jednostkę zaspakajając jej potrzeby edukacyjne, dydaktyczne i rozwojowe. Wywołują motywację do podjęcia konkretnych działań, kształtują postawy, poglądy i opinie wobec określonych zjawisk zachodzących w życiu społecznym. Istotną rolę w procesie kształtowania opinii i poglądów odgrywają silne zainteresowania. Sprawiają one, że jednostka nie przyjmuje łatwo

---

40 Tamże, s. 82.

41 T. Paleczny, *Kontestacja, formy buntu we współczesnym społeczeństwie*, Kraków 1997, s.165.

42 Tamże, s. 165.

pojedynczych, przypadkowo usłyszanych opinii, poszukuje natomiast w różnych źródłach informacji z zakresu interesujących ją zagadnień. Posiadanie wyrobionych poglądów sprawia, że opinie przekazywane środkami masowego przekazu przyjmowane są o tyle, o ile służą wzmocnieniu tych poglądów⁴³.

"Wyliczono, że statystyczny obywatel nowoczesnego państwa poświęca masowym mediom około 3-5 godzin dziennie ("Iwią część" tej puli spędzając przed telewizorem). Inaczej mówiąc, konsumowanie oferty prasy, radia czy telewizji, a coraz częściej także multimediiów zajmuje w domowym budżecie czasu trzecią pozycję, po pracy (szkole) i śnie. Musi to zostawić jakiś ślad w osobowości, zachowaniu oraz mieć wpływ na naszą wiedzę ⁴⁴. Dzięki programom telewizyjnym (np. "Kawaleria powietrzna", "Obserwator wojskowy", "Military-magazyn", "Selekcja"), czasopismom (np. "Komandos", "Żołnierz Polski", "Technika Wojskowa", "Skrzydłata Polska", "Raport-wojsko, technika, obronność"), Internetowi wzbogacamy naszą wiedzę z zakresu obronności, wyposażenia naszej armii, przebiegu szkolenia wojskowego (także żołnierzy zasadniczej służby wojskowej) kształtuje się także nasz stosunek do obowiązku służby wojskowej i obronności RP.

Wojsko jest instytucją, która jest niezbędna dla zachowania bezpieczeństwa i suwerenności państwa. Broni jego granic, wychowuje, uczy patriotyzmu oraz kształtuje świadomość obronną młodych ludzi. Młodzież jako przyszłość narodu powinna znać i cenić wartości takie jak patriotyzm, honor, miłość do ojczyzny oraz mieć poczucie odpowiedzialności za kraj. Wielokrotnie

---

43 J. Ostojki, „Mass media w procesie edukacji obronnej młodzieży”, kwartalnik „Edukacja”, nr.3/2002, s.70.

44 Wychowawca, nr.6(114) Kraków 2002, s. 6.

dzięki tym wartościom Polacy potrafili przetrwać trudne chwile zniewolenia.

Bibliografia

Opracowania zwarte

1. Adamczyk G, Breitkopf B., Worwa Z., „Przysposobienie obronne”, Warszawa 1998 r.
2. Bogusz J, Kosyrz „Kształtowanie postaw patriotyczno – obronnych młodzieży” Warszawa 1979 r.
3. Bogusz J. „Młodzież oraz metody kształtowania jej postaw patriotyczno – obronnych w wojsku”, Warszawa 1998 r.
4. Bogusz J., Kosyrz Z., „Kształcenie i wychowanie dla obronności Kraju”, Warszawa 1981 r.
5. Buszko J. „Historia Polski”, T.1, Warszawa 1978 r.
6. Fischer D. „Non – military aspects of security”, New York 1993 r.
7. Kosyrz Z. „Kultura polityczna młodzieży” Warszawa 1987 r.
8. Kurdybacha Ł. „Pisma wybrane”, T. 1, Warszawa 1976 r.
9. Leksykon Pokoju, Warszawa 1987 r.
10. Leksykon wiedzy wojskowej, Warszawa 1979 r.
11. Łobocki M. „Wychowanie w klasie szkolnej”, Warszawa 1974 r.
12. Malak K. „Bezpieczeństwo i obronność państwa”, Warszawa 1998 r.
13. Mika S. „Wstęp do psychologii społecznej”, Warszawa 1972 r.
14. Nowa encyklopedia powszechna PWN, T. 3, 1995 r.
15. Nowak S. „Teorie Postaw”, Warszawa 1973 r.
16. Obuchowski K. „Psychologia dążeń ludzkich”, Warszawa 1983 r.

17. Odziemkowski J. „Armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej”, Warszawa 1996 r.
18. Okoń W. Słownik pedagogiczny PWN, Warszawa 1996 r.
19. Paleczny T., „Kontestacja, formy buntu we współczesnym społeczeństwie”, Kraków 1997 r.
20. Pęczak M., „Mały słownik subkultur młodzieżowych”, Warszawa 1992 r.
21. Rodzice i nauczyciele pod red. Muszyńskiej Ł., Warszawa 1975 r.
22. Rutkowski C. „Bezpieczeństwo i obronność: strategie – koncepcje – doktryny”, Warszawa 1995 r.
23. Słownik języka polskiego, T. 1, Warszawa 1978 r.
24. Społeczne konteksty zaburzeń w zachowaniu, pod red. Urbana B., Kraków 2001 r.
36. Turowski J. „Socjologia małe struktury społeczne”, Lublin 1993 r.
25. Wojtycza J. „Organizacja turystyki młodzieży szkolnej”, Kraków 2000 r.
26. Zaborowski Z. „Wstęp do metodologii badań pedagogicznych”, Warszawa – Kraków – Gdańsk 1973 r.
27. Zarządzanie bezpieczeństwem, prace edukacyjne, pod red. Korzeniowski L., Kraków 2001 r.
28. Zięba R. „Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych”, Warszawa 1989 r.

Opracowania periodyczne

1. Kukułka J. „Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależność i sprzeczność interesów, Sprawy Międzynarodowe”, nr 7, 1982 r.
2. Wychowawca, nr 6, 2002 r.

3. Profilaktyk, nr 6(7), 2001 r.
4. Profilaktyk, nr1, 2002 r.
5. Przysposobienie obronne, obrona cywilna w szkole, nr 5, 1994 r.
6. Przysposobienie obronne, obrona cywilna, nr 2-3, 2000 r.
7. Ostojski J. „Mas media w procesie edukacji obronnej młodzieży”, Edukacja nr 3, 2002 r.

Strony internetowe

1. Internet: <http://www.mon.gov.pl>

Źródła

1. Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 8 lutego 2002 r. W sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o powszechnym obowiązku obrony RP (Dz. U. Nr 21 z 2002 r., poz. 205)
2. Dziennik Ustaw nr 166 z 2002 r., poz. 1363.